

Mateusz Pielka
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

RELACJE SYJONISTÓW ZE ZWOLENNIKAMI ASYMILACJI ŻYDOWSKIEJ NA ZIEMIACH POLSKICH NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU – ZARYS PROBLEMATYKI

Dzieje syjonizmu na ziemiach polskich i jego konfrontacji z ideą asymilacji są historią radykalnej zmiany sił na żydowskim firmamencie politycznym. U schyłku XIX w. asymilacja Żydów nad Wisłą z jednej strony była zjawiskiem ugruntowanym historycznie, z drugiej jednak okazywała się bezsilna wobec nowych wyzwań rzeczywistości – m.in. nowoczesnego, rasistowskiego antysemityzmu oraz współczesnych ruchów nacjonalistycznych, których celem było utworzenie niezależnych państw narodowych (Polacy, Czesi, Węgrzy, Ukraińcy itd.). W tym czasie doszedł do głosu stosunkowo młody ruch polityczny, który stopniowo wypierał ideę asymilacji. Tuż przed wybuchem I wojny światowej w łonie społeczności żydowskiej na ziemiach polskich funkcjonowały m.in. dwa konkurencyjne nurty polityczne¹. Prowadzona przez nie walka o wpływy przejawiała się w ostrej polemice, w której nie przebiegano w słowach. Obie strony w pracach historycznych i szeroko rozumianej publicystyce wytykały sobie nawzajem błędy, nieczyste intencje oraz brak racjonalnych podstaw głószonych programu.

---

¹ W tym miejscu autor ma na myśli syjonizm i asymilację – nurty społeczno-polityczne, którym poświęcono niniejszy artykuł. Powszechnie wiadomo, że w omawianym czasie wśród Żydów polskich występowały także inne koncepcje polityczne: socjalizm, folkizm, bundyzm, ugrupowania religijne itd.

W Europie nurt polemiczny w łonie żydowskich społeczności istniał od pierwszej połowy XIX w., a w jego centrum leżało pytanie o to, czy Żydzi są narodem. Była to jedna z kwestii, które szczególnie nurtowały żydowskich (i nie tylko) myślicieli, a dociekania te wzmogły się po roku 1848, co było związane z przemianami Wiosny Ludów.

Na ziemiach polskich oficjalny konflikt między zwolennikami asymilacji a stronnikami syjonizmu rozgorzał po I Światowym Kongresie Syjonistycznym, który odbył się w dniach 29–31 sierpnia 1897 r. w Bazylei. Uchwalono wówczas program ruchu syjonistycznego oraz powołano do życia Światową Organizację Syjonistyczną². Było to równoznaczne z proklamacją nowoczesnego żydowskiego ruchu narodowego. Pod koniec XIX w. asymilatorzy ostro krytykowali syjonizm za jego rewolucyjny charakter oraz utopijność. W kolejnych latach ruch syjonistyczny stale zyskiwał w kraju nowych zwolenników, szeregi asymilacionistów zaś topniały. W przededniu I wojny światowej syjonizm był już jedną z najważniejszych sił politycznych wśród polskich Żydów. Dojrzewała figura „narodowego Żyda” – dumnego z tego, kim jest i z jakiej wspólnoty się wywodzi.

Do tej pory w polskiej historiografii szeroko poruszano zagadnienie krytyki, jaką zwolennicy asymilacji kierowali przeciw różnym żydowskim ugrupowaniom społeczno-politycznym: ortodoksom, syjonistom, socjalistom. W niniejszym artykule autor starał się ukazać zjawisko odwrotne – syjonistyczną krytykę idei asymilacji. Za cezurę początkową przyjęto rok 1897, a za końcową – 1914, czyli wybuch Wielkiej Wojny.

Niniejsza narracja powstała na podstawie źródeł z XIX i XX w.: prasy, materiałów programowych i broszur, całość zaś uzupełniono literaturą polską i zagraniczną. Polska historiografia charakteryzuje się poważnymi brakami w badaniach nad dziejami ruchu syjonistycznego na ziemiach polskich³. Prezentowany artykuł

---

² Program bazylejski: 1) Celowe popieranie kolonizowania Palestyny żydowskimi rolnikami, rzemieślnikami i wytwórcami; 2) organizowanie i zespalanie całego żydostwa przez odpowiednie i ogólne urzędnictwo stosowne do ustawodawstwa danego kraju; 3) wzmocnienie żydowskiego samopoczucia i narodowej świadomości; 4) kroki przygotowawcze do uzyskania przyzwolenia rządu potrzebnych dla osiągnięcia celu syjonizmu. Zob. J. Zineman, *Historia syjonizmu (od czasów najdawniejszych do chwili obecnej)*, Warszawa 1946, s. 129; W. Laqueur, *A History of Zionism*, New York 2003, s. 106. Wkrótce program ten zaczęto określać mianem „ogólnosyjonistycznego” ze względu na ideowe podziały w ruchu syjonistycznym.

³ Warto zwrócić uwagę na najnowsze publikacje dotyczące syjonizmu: D. Boniecka-Stępień, *Charakterystyka i rola religii w myśli syjonistycznej. Na podstawie tekstów Achad Ha-Ama i Josefa Chaima Brennera*, Warszawa 2020; P. Kendziorek, *Żydowski ruch spółdzielczy w Polsce w pierwszej połowie XX wieku. Ideologia i praktyka społeczna*, Warszawa 2020.

stanowi przyczynek do badań nad relacjami między żydowskimi obozami politycznymi przed I wojną światową.

Theodor Herzl, główny ideolog syjonizmu, tak pisał o zjawisku żydowskiej asymilacji⁴:

Asymilacja, przez którą rozumiem nie tylko zewnętrzne dostosowanie ubioru, dokładne przejęcie obyczajów i języka, ale również utożsamienie się ze wspólnym myśleniem i postawą życiową. Przy takim rozumieniu asymilacja Żydów mogłaby się dokonać gdziekolwiek jedynie na zasadzie małżeństwa mieszanego. Jednak owo małżeństwo mieszane musiałyby zostać przyjęte przez większość jako potrzeba. Uznanie tego małżeństwa jedynie za dozwolone na gruncie prawnym okazałoby się niewystarczające⁵.

W dalszej części swego wywodu Herzl wyraźnie zaznaczył, że autentyczna asymilacja byłaby możliwa po uzyskaniu przez Żydów odpowiedniej siły ekonomicznej i pozycji społecznej. Częściowo taka transformacja powiodła się w przypadku kilku żydowskich rodów arystokratycznych (np. Silberstein, Warburg), które zyskały duże wpływy, po czym połączyły się na drodze małżeństw mieszanych z chrześcijańskimi

---

⁴ Na temat asymilacji Żydów w Europie Zachodniej zob. *Jewish Assimilation in Modern Times*, red. B. Vago, Westview Press 1981; M.L. Rozenblit, *The Jews of Vienna, 1867–1914. Assimilation and Identity*, State University of New York Press, Albany 1983; *Assimilation and Community. The Jews in Nineteenth-Century Europe*, red. J. Frankel, S.J. Zipperstein, Cambridge University Press 1992; D. Hertz, *How Jews Became Germans. The History of Conversion and Assimilation in Berlin*, Yale University Press 2007; A. Morris-Reich, *The Quest for Jewish Assimilation in Modern Social Science*, New York 2008; *Jewish Assimilation, Acculturation, and Accommodation. Past Traditions, Current Issues, and Future Prospects*, red. M. Mor, M. Philip, University Press of America 1992; R. Jakobowicz, *Jews and Gentiles. Anti-Semitism and Jewish Assimilation in German Literary Life in the Early 19th Century*, Lang 1992; T.M. Endelman, *Leaving the Jewish Fold. Conversion and Radical Assimilation in Modern Jewish History*, Princeton University Press 2015; P. Hyman, *Gender and Assimilation in Modern Jewish History. The Roles and Representation of Women*, University of Washington Press 1995; J.S. Sposato, *The Price of Assimilation. Felix Mendelssohn and the Nineteenth-Century Anti-Semitic Tradition*, Oxford University Press 2006; D.C.G. Lorenz, G. Weinberger, *Insiders and Outsiders. Jewish and Gentile Culture in Germany and Austria*, Detroit-Michigan 1994; F. Malino, *The Sephardic Jews of Bordeaux. Assimilation and Emancipation in Revolutionary and Napoleonic France*, University of Alabama Press 2003; M.R. Marrus, *The Politics of Assimilation. A Study of the French Jewish Community at the Time of the Dreyfus Affair*, Oxford University Press 1971; M. Samuels, *Inventing the Israelite. Jewish Fiction in Nineteenth-Century France*, Stanford University Press 2010; A. Elon, *Bez wzajemności. Żydzi–Niemcy 1743–1933*, tłum. K. Bratkowska, A. Geller, Warszawa 2012.

⁵ T. Herzl, *Państwo Żydowskie. Próba nowoczesnego rozwiązania kwestii żydowskiej*, tłum. J. Surzyn, Kraków 2006, s. 52.

rodami szlacheckimi. Większość Żydów należała jednak do grupy mieszczan, którzy starali się uzyskać finansową niezależność od reszty społeczeństwa, aby nie postrzegano ich jako „pasożytów” (był to częsty zarzut antysemitów m.in. w Niemczech, we Francji i na Węgrzech). Dodatkowo ciężarem dla asymilacji był stale powiększający się proletariatus żydowski oraz masy tkwiące w nędzy. Te grupy nie miałyby szans na asymilację, co w efekcie dalej rozbudzałoby antysemityzm i rozdziło kolejne cierpienia Żydów w krajach europejskich⁶.

Autor *Państwa żydowskiego* (*Der Judenstaat*, 1896) wykazywał, że proces asymilacji był sprzeczny wewnętrznie. Nie tylko nie dawał Żydom normalnych warunków rozwoju, lecz wręcz przeciwnie – pobudzał nowe fale antysemityzmu. W przekonaniu o klęsce asymilacji utwierdziła Herzla sprawa Dreyfusa (1894), która miała miejsce we Francji, uważanej przez niego za kraj o najwyższym poziomie cywilizacji. Oskarżenie zasymilowanego Żyda o zdradę na rzecz Niemiec, a następnie jego publiczne zdegradowanie uświadomiło wielu obserwatorom, w tym także samemu Herzlowi, że we Francji tkwił ukryty antysemityzm, a asymilacja i zjednoczenie z ludem francuskim były fikcją⁷. Książka *Państwo żydowskie* powstała pod wrażeniem wydarzeń francuskich i była zapowiedzią zwrotu w życiu społecznym Żydów europejskich⁸. Asymilacja, uważana dotychczas w żydowskich kręgach postępowych za receptę na tzw. kwestię żydowską, miała się skonfrontować z konkurencją – syjonizmem. Od przełomu wieków XIX i XX ruch asymilacyjny i syjonizm znalazły się w opozycji wobec siebie. Rozpoczęła się wówczas długa i zacięta polemika między zwolennikami tych przeciwstawnych koncepcji.

Konflikt interesów między zwolennikami syjonizmu a asymilacji, który rozpoczął się w końcu XIX w. na zachodzie Europy, wkrótce pojawił się także na ziemiach

---

⁶ *Ibidem*, s. 52–53. Szersza analiza poglądów Herzla zob. J. Zouplan, „State-forming Zionism” and the Precedent for Leadership – T. Herzl, V. Jabotinsky and D. Ben-Gurion, „Asian and African Studies” 2004, t. 13, nr 1, s. 28–49.

⁷ Najnowsze opracowania na temat sprawy Dreyfusa zob. M. Burns, *France and the Dreyfus Affair: A Brief Documentary History*, Plunkett Lake Press 2019; A. Budzanowska, T. Pietrzykowski, *Wokół procesu Dreyfusa. Jednostka, ideologia, polityka*, Kraków 2020.

⁸ Formułując ideę syjonizmu politycznego, Theodor Herzl inspirował się poglądami Leo Pinskera (1821–1891), zob: L. Pinsker, *Samowyzwolenie. Apel do Żydów (ze słowem wstępnym Achad-Haama)* Warszawa 1931.

polskich⁹. Wraz z rozwojem organizacji syjonistycznych nad Wisłą na przełomie stuleci zaostrzał się ich ideologiczny spór z ugruntowanym już tutaj ruchem asymilacyjnym. Asymilacja w Królestwie Kongresowym, Prusach Zachodnich i Wielkopolsce oraz Galicji miała za sobą wiele lat rozwoju, sięgała bowiem swymi korzeniami pierwszej połowy XIX w. Syjonizm był zaś młodym ruchem politycznym, który dopiero rozbudowywał szeregi swoich zwolenników, przez co kręgi asymilacyjne podchodziły do niego lekceważąco.

Ogólny kierunek działania dla zwolenników żydowskiego ruchu narodowego na ziemiach polskich wyznaczył I Światowy Kongres Syjonistyczny, którego pomysłodawcą był Theodor Herzl¹⁰. W wielu mowach, jakie wygłosił do 197 delegatów kręgów syjonistycznych z Europy, Stanów Zjednoczonych oraz Palestyny, znajdu-

---

⁹ Na temat asymilacji Żydów polskich zob.: S. Didier, *Rola neofitów w dziejach Polski*, Warszawa 1934; S. Kowalski, *Żydzi chrzczeni*, Warszawa 1935; A. Cała, *Asymilacja Żydów w Królestwie Polskim (1864–1897). Postawy, konflikty, stereotypy*, Warszawa 1989; T. Gąsowski, *Między gettem a światem. Dylematy ideowe Żydów galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku*, Kraków 1997; A. Landau-Czajka, *Syn będzie Lech... Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej*, Warszawa 2006; eadem, *W jednym stali domu. Koncepcje rozwiązania kwestii żydowskiej w publicystyce polskiej lat 1933–1939*, Warszawa 1998; J. Lichten, *O asymilacji Żydów w Polsce od wybuchu pierwszej wojny światowej do końca drugiej wojny (1914–1945)*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1977, z. 42; idem, *Uwagi o asymilacji i akulturacji Żydów w Polsce w latach 1863–1943*, „Znak” 1988, nr 5/6; J.J. Lipski, *Dwie ojczyzny – dwa patriotyzmy*, Warszawa 1984; B. Szwarzman-Czarnota, *Od żydowskich Żydów do polskich Żydów. Wstęp do archeologii rodzinnej* [w:] *Żydowski Polak, polski Żyd. Problem tożsamości w literaturze polsko-żydowskiej*, red. A. Molisak, Z. Kołodziejska, Warszawa 2011; K. Sierakowska, *Rodzice, dzieci, dziadkowie... Wielkomięjska rodzina inteligencka w Polsce 1918–1939*, Warszawa 2003; T.R. Weeks, *Assimilation, Nationalism, Modernization* [w:] *Antisemitism and Its Opponents in Modern Poland*, red. R. Blobaum, Cornell University Press 2005; idem, *The Best of Both Worlds. Creating the Żyd-Polak*, „East European Jewish Affairs” 2004, t. 34, nr 2; Ł. Kapralska, *Drogi z getta. Uwagi o procesach asymilacyjnych w społeczności Żydów galicyjskich* [w:] *Ortodoksja. Emancypacja. Asymilacja. Studia z dziejów ludności żydowskiej na ziemiach polskich w okresie rozbiorów*, red. K. Zieliński, M. Adamczyk-Grabowska, Lublin 2003; H. Kosińska-Witt, *Żydzi. Polscy? Niemieccy? Szkic o tożsamości narodowej Żydów postępowych w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w.*, „Teksty Drugie” 1996, nr 6 (42), s. 71–81; M. Soboń, *Polacy wobec Żydów w Galicji doby autonomicznej w latach 1868–1914*, Kraków 2011; E. Mendelshon, *On Modern Jewish Politics*, New York 1993; M. Wodziński, *Oświecenie żydowskie w Królestwie Polskim wobec chasydyzmu. Dzieje pewnej idei*, Warszawa 2003; A. Jagodzińska, *Pomiędzy. Akulturacja Żydów Warszawy w drugiej połowie XIX wieku*, Wrocław 2008; eadem, *Asymilacja, czyli bezradność historyka. O krytyce terminu i pojęcia* [w:] *Wokół akulturacji i asymilacji Żydów na ziemiach polskich*, red. K. Zieliński, Lublin 2010; M. Bułat, *Teatr żydowski w świetle „Izraelity” w latach 1883–1905*, „Pamiętnik Teatralny” 1992, nr 1–4, s. 77–126; M. Szugiero, *Emancypantka – Żydówka idealna? Dyskusja integracjonistów warszawskich w latach 1880–1896* [w:] *Narody i polityka. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Tomaszewskiemu*, red. A. Grabski, A. Markowski, Warszawa 2010. Na temat asymilacji i akulturacji Żydów polskich powstała obszerna historiografia, zarówno w Polsce, jak i w ośrodkach zagranicznych. Powyższa literatura stanowi podstawę dla poruszonego tematu.

¹⁰ Głównymi organizatorami kongresu byli: dziennikarz Theodor Herzl (1860–1904), dziennikarz Nathan Birnbaum (1864–1937) oraz pisarz Max Simon Nordau (1849–1923).

jącej się wówczas pod panowaniem tureckim, przedstawił kwestie najistotniejsze dla ruchu syjonistycznego. Oprócz problematyki stosunków międzynarodowych i związanej z nimi emigracji Żydów do *Erec Israel*, współpracy licznych organizacji żydowskich w różnych krajach europejskich oraz głównego problemu Żydów, jakim był współczesny antysemityzm, poruszył on też sprawę asymilacji.

W jednym ze swych bazylejskich wystąpień tak mówił o ruchu asymilacyjnym wśród Żydów europejskich:

W słowach naszych musiała brzmieć nuta szczerzej prawdy, skoro pozyskaliśmy nieraz sympatię nawet pośród tych, co wprzód zachowywali się wobec Żydów obojętnie lub nieżyczliwie. Wszelka uczciwa sprawa narodowa, nieukrywająca się pod obcą maską, posiada prawo do szacunku i tolerancji ze strony innych ludów, jeżeli tylko niczym im nie zagraża. Nie zapominajmy nawet w dzisiejszych, przez antysemityzm zachmurzonych dniach, iż poprzedzała nas szlachetniejsza era, kędy wszystkie narody cywilizowane nas obdarzyły równouprawnieniem. Chęci były niewątpliwie dobre, skutki przecież nie były dostateczne. Byłaż to nasza czy też innych wina? Wina była prawdopodobnie po obu stronach, a raczej winić należy okoliczności, jakie się wytworzyły dawnymi czasy, a jakich ani prawo, ani rozporządzenia usunąć nie mogły. Prawa były nam przyjaźniejsze od zwyczajów. I doczekaliśmy się fali powrotnej, olbrzymiego wezbrania żalu wśród ludów, które nas dopiero co do łask swych przypuściły. Lecz z emancypacji, której wszak już cofnąć nie można, oraz z antysemityzmu, którego istnieniu nikt nie zaprzeczy, wyprowadziliśmy dla siebie nowy, ważny wniosek. Emancypacja nie mogła mieć na celu, byśmy przestali być Żydami, albowiem, gdyśmy chcieli mieszać się z innymi, odepchnięto nas. Celem emancypacji było raczej, byśmy zgotowali schronisko własne dla swej oswobodzonej narodowości. Nie mogliśmy tego uczynić wcześniej, podołamy temu obecnie, jeżeli tylko będziemy tego z całych sił pragnęli¹¹.

---

¹¹ T. Herzl, *Mowy ze zjazdów bazylejskich. Mowa inauguracyjna na drugim Kongresie Syjonistów w Bazylei*, tłum. H.J., Warszawa 1900, s. 11–12. Na temat Theodora Herzla i I Światowego Kongresu Syjonistycznego w Bazylei zob. L.J. Epstein, *The Dream of Zion. The Story of the First Zionist Congress*, New York–London 2016; A. Shapira, *Historia Izraela*, tłum. A.D. Kamińska, Warszawa 2018. Ze starszych publikacji na temat kongresu bazylejskiego zob. H. Haumann, *The First Zionist Congress in 1897. Causes, Significance, Topicality*, Karger 1997; M. Berkowitz, *Zionist Culture and West European Jewry before the First World War*, Cambridge University Press 1993.

Z przytoczonych słów Herzla jasno wynika, czym była asymilacja Żydów w społeczeństwach chrześcijańskich i dlaczego zakończyła się ona niepowodzeniem. Przede wszystkim w kontekście stosunku chrześcijan do Żydów silniejsze były „zwyczaje” kształtowane przez stulecia niż wprowadzane w ciągu kilku lat „prawa”, np. równouprawnienie polityczne i społeczne. Asymilacja była dla Herzla czymś nieszczerym, formą „ukrycia się”, przez co większość chrześcijańska była przekonana o oszustwie i pozorantwie tkwiącym w istocie asymilacji.

Zobaczmy teraz, co na temat asymilacji sądził drugi z prekursorów syjonizmu politycznego i przyjaciel Theodora Herzla, Max Nordau. Na I Światowym Kongresie Syjonistycznym mówił on:

Zmuszony jestem wyrzec bolesne słowa: Ludy, które obdarzyły Żydów emancypacją, łudziły się co do własnych uczuć. Aby móc skuteczną rozwinąć działalność, powinna była emancypacja z uczucia wypływać, zanim została wyrzeczona przez prawodawcę. Nie miało to jednak miejsca. Było wręcz przeciwnie. [...] Emancypacja Żydów nie jest następstwem świadomości, że ciężko przewiniono względem pewnego plemienia, że mu wyrządzono straszną krzywdę i że nadszedł czas skruchy za tysiącletnie bezprawia; jest ona jedynie wynikiem geometrycznie prostolinijnego sposobu myślenia racjonalistów francuskich XVIII stulecia. [...] Reszta Europy naśladowała przykład Francji, znowuż nie pod naciskiem uczucia, lecz dlatego, że cywilizowane ludy uczuwały pewnego rodzaju konieczność moralną przyswojenia sobie zdobyczy wielkiej rewolucji. [...] W ten sposób w Europie Zachodniej emancypowano Żydów nie z pobudki wewnętrznej, lecz z naśladowania ówczesnej mody politycznej; nie dlatego, że ludy w duszy swej powzięły postanowienie podać Żydom dłoń bratnią, lecz że przewodnicy duchowi wyznawali pewien europejski ideał cywilizacyjny, który pomiędzy innymi wymagał, aby w kodeksie figurowała emancypacja Żydów¹².

Z wywodu Nordaua można wnioskować, że emancypacja, która sama w sobie była wadliwa, w przyszłości nie mogła przynieść Żydom nic dobrego. Dziś z perspektywy historycznej widzimy (dostrzegali to również dziewiętnastowieczni syjo-

---

¹² M. Nordau, *Mowy ze zjazdów syjonistycznych w Bazylei*, Warszawa 1900, s. 7–9.

niści), że z fałszywej emancypacji wykształcił się także żydowski ruch oświeceniowy – haskala, której luminarze dali początek asymilacji Żydów polskich w pierwszej połowie XIX w. Był to proces szczególnie widoczny w gminie warszawskiej¹³.

Mówiąc o „emancypacji” w kontekście XIX w., Nordau najpewniej miał na myśli także asymilację:

mniej więcej przed 20 laty znowu trysnął na Zachodzie z głębin duszy ludowej antysemityzm i odsłonił przed oczyma zdumionego Żyda jego rzeczywiste położenie, które był stracił z oczu. Mógł on wciąż jeszcze głosować przy wyborach przedstawicieli ludowych, natomiast ze stowarzyszeń chrześcijańskich i zebrań rugowano go bądź łagodnie, bądź też szorstko. Wciąż jeszcze przysługiwało mu prawo przenoszenia się z miejsca na miejsce, co krok jednak stykał się z napisem głoszącym: „Żydom wstęp wzbroniony”. Zawsze jeszcze miał możliwość spełniania wszystkich powinności obywatelskich, bezwzględnie jednak odmawiano mu praw, które sięgają poza szranki powszechnego głosowania, owych praw szlachetniejszych, należnych talentowi i zdolnościom.

Tak się obecnie przedstawia położenie Żyda emancypowanego w Europie Zachodniej. Swoich cech plemiennych się wyzbył, a właściwości innych narodów, jak mu to oświadczają, nie nabrał. Swoich współplemieńców unika, gdyż antysemityzm zozydził mu ich, a ziomkowie go odtrącają, skoro tylko próbuje zbliżyć się do nich! Ojczyznę getta utracił, zaś kraj rodzinny nie chce mu być ojczyzną. Żadnego więc nie ma gruntu pod nogami i żadnej spójni z jakąkolwiek społecznością, do której by się mógł dołączyć jako członek pożądanym, uprawnionym. Ze strony współobywateli chrześcijan ani jego istota, ani też jego działalność nie mogą liczyć na sprawiedliwość, już nie mówiąc o życzliwości, a ze współobywatelami Żydami wszelką łączność utracił; ma on poczucie, że świat go nienawidzi, i nie widzi miejsca, gdzie by znalazł uczucie żywsze, gdy go szuka i za nim tęskni¹⁴.

---

¹³ Ze starszych, klasycznych opracowań zob. H. Nussbaum, *Szkice historyczne z życia Żydów w Warszawie od pierwszych śladów pobytu ich w tem mieście do chwili obecnej*, Warszawa 1881. Z nowszych prac na szczególną uwagę zasługują: M. Wodziński, *Oświecenie żydowskie w Królestwie Polskim...*; A. Jagodzińska, *Pomiędzy...* Temat haskali i asymilacji Żydów warszawskich pojawił się również w pracy zbiorowej: *Warsaw. The Jewish Metropolis. Essays in Honor of the 75th Birthday of Professor Antony Polonsky*, red. G. Dynner, F. Guesnet, Leiden–Boston 2015.

¹⁴ M. Nordau, *Mowy ze zjazdów syonistycznych...*, s. 12–13.

Można uznać, że dokonana przez Nordaua ocena sytuacji emancypowanych i asymilowanych Żydów w krajach Europy Zachodniej była trafna. Jako dziennikarz i literat przez długie lata obserwował życie społeczne w Niemczech, Francji i Anglii. Wnikliwa znajomość stosunków obywatelskich pozwoliła mu dojść do wniosku, że asymilacja – poprzedzona emancypacją – poniosła klęskę. Jedynym zaś sposobem na rozwiązanie „kwestii żydowskiej” był zakrojony na szeroką skalę ruch społeczno-polityczny – syjonizm. O porażce koncepcji asymilacji świadczyła także jej nieskuteczność wobec antysemityzmu, który nie przemijał jako problem wynikły ze stosunków ekonomicznych, lecz trwał nieprzerwanie w warstwie kulturowej Europy¹⁵.

Max Nordau, mówiąc o sytuacji diaspory zachodnioeuropejskiej, w gruncie rzeczy dotykał również problematyki Europy Wschodniej i szczególnie interesujących nas w tym artykule ziem polskich. Żydzi, którzy zamieszkiwali Kongresówkę czy Galicję, a w pewnym momencie życia zdecydowali się przyjąć chrzest, w dalszym ciągu pozostawali „odmieńcami”, jak w piętnastowiecznej Hiszpanii marrani. W drugiej połowie XIX w. wyemancypowani Żydzi, mimo zupełnego przejęcia zwyczajów polskich chrześcijan, nadal pozostawali dla większości społeczeństwa „obcy”, funkcjonowali na zasadzie „nowych marranów”¹⁶. Początek zmian wyznaczyć miał bazylejski zjazd syjonistów, a także jego lider – Theodor Herzl.

---

¹⁵ Max Nordau o Żydach asymilowanych/emancypowanych pisał: „Oto niedola moralna Żydów, o wiele dotkliwsza od cielesnej, bo nawiedza ludzi więcej zróżniczkowanych, dumniejszych, subtelnie czujących. Żyd emancypowany jest chwiejny, niepewny w swoich stosunkach do bliźnich, lękliwy w zekłnięciu się z nieznanymi, nieufny względem utajonych uczuć nawet przyjaciół. Wszystkie siły swoje zużywa na przytłumienie i wytępienie, lub co najmniej na mozolne ukrywanie cech indywidualnych swojej istoty, jest bowiem w obawie, że istota ta może być poznana jako żydowska, i nigdy nie ma ochoty pokazać się takim, jakim jest w rzeczywistości, być sobą samym, zarówno w każdej myśli i uczuciu, jako też w tonie głosu, mrużeniu powiek, układzie palców. Wewnętrznie staje się on spaczonym, zewnętrznym – nienaturalnym, a przeto zawsze śmiesznym i dla ludzi z wyższymi wymaganiami estetycznymi – wstrętnym jak wszystko, co jest fałszywe” (M. Nordau, *Mowy ze zjazdów syjonistycznych...*, s. 13).

¹⁶ Polskie sfery nacjonalistyczne, konserwatywne oraz klerykałne szybko przyjęły kategorię „etnicznego Polaka” i katolika jako wykładnik polskości i przynależności do wspólnoty narodowej. Odmienne stanowisko zajmowali polscy socjaliści, dla których czynnik etniczności oraz wyznania nie był głównym determinantem przynależności do „polskiej wspólnoty”. Jerzy Holzer o polskim ruchu nacjonalistycznym przed 1914 r. pisał: „Ruch deklarował potrzebę przygotowania społeczeństwa do walki z zaborcami, ale brakowało mu jasności co do charakteru tej walki. Wzywano naród polski do przeciwstawienia się nie tylko zaborcom, lecz także wszystkim etnicznie obcym sąsiadom” (J. Holzer, *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1974, s. 30). Zob. też: G. Krzywiec, *Polska bez Żydów. Studia z dziejów idei, wyobrażeń i praktyk antysemickich na ziemiach polskich początku XX wieku (1905–1914)*, Warszawa 2017.

Na I Światowy Kongres Syjonistyczny do Bazylei przybyło 197 delegatów. Wśród nich liczną grupę stanowili syjoniści z ośrodków znajdujących się na ziemiach polskich¹⁷. Była to ważna grupa działaczy politycznych i społecznych, ponieważ mieli oni stanowić jeden ze znaczących „pasów transmisyjnych” dla polskiego syjonizmu. Z protokołów pokongresowych wynika, że ziemie polskie reprezentowało 34 wysłanników. Byli to (według oryginalnego spisu): Zygmunt Bychowski¹⁸, dr medycyny (Warszawa); J. Berger (Pińsk); Zygmunt Bromberg¹⁹ (Tarnów); Emil Blumenfeld²⁰, dr adwokat (Jarosław); Izrael Jasinowski²¹, adwokat (Warszawa); Adolf Korkis²² (Lwów); Józef Lourie, dr medycyny (Warszawa); Grzegorz Lourie (Pińsk); Salomon Lourie (Pińsk); Aron Markus²³ (Kraków); M. Moses (Katowice); Noach Finkelstein²⁴ (Brześć Litewski); Jozua Farbstein²⁵ (Warszawa);

---

¹⁷ Mam na myśli historyczne ziemie należące do Polski pod koniec XVIII w. oraz mające w przyszłości wejść w skład II Rzeczypospolitej.

¹⁸ Zygmunt Bychowski (Szneur Załmen) (1865–1934) – lekarz, neurolog, ławnik magistratu miasta Warszawy (1923–1934), żydowski działacz społeczny, syjonista.

¹⁹ Był to najprawdopodobniej Zygmunt Bromberg-Bytkowski (1866–1923). Bromberg był poetą, dramaturgiem, eseistą, krytykiem sztuki, historykiem literatury, a przede wszystkim syjonistą.

²⁰ Emil Blumenfeld (lata życia nieznane) – w latach 1902–1906, 1906–1912, 1912–1918 zasiadał jako ławnik w radzie miasta Jarosławia. W czasie drugiej kadencji pełnił funkcję przewodniczącego komisji prawa oraz komisji gazowniczej.

²¹ Właściwie Jasinowski Izrael (Izydor) (1840? lub 1842–1917) – warszawski adwokat, jeden z pionierów syjonizmu na ziemiach polskich. Więcej informacji zob. [http://www.jhi.pl/psj/Jasinowski_Izrael_\(Izydor\)](http://www.jhi.pl/psj/Jasinowski_Izrael_(Izydor)), dostęp 30 X 2016 r.

²² Właściwie Adolf Abraham Korkis (1865? 1869–1922) – działacz syjonistyczny, studiował prawo na uniwersytecie lwowskim. Szybko stał się jednym z czołowych ideologów syjonistycznych w Galicji. Współtwórca i wydawca pierwszego pisma syjonistycznego w języku polskim „Przyszłość” (1892–1895), był także redaktorem czasopisma „Wschód”. Więcej informacji zob. [http://www.jhi.pl/psj/Korkis_Abraham_\(Adolf\)](http://www.jhi.pl/psj/Korkis_Abraham_(Adolf)), dostęp 30 X 2016 r.

²³ Aron Markus (1843–1916) – chasydzki uczoney, pisarz i publicysta, stał się zwolennikiem syjonizmu. Wychowany w Hamburgu, zamieszkał w Krakowie na Podgórzu. W latach 1898–1899 wydawał tam tygodnik „Krakauer Jüdische Zeitung”, na którego łamach próbował pogodzić syjonizm polityczny z koncepcjami kolonizacji Palestyny propagowanymi przez A. A. Salza z Tarnowa. Więcej zob. [http://www.jhi.pl/psj/Markus_\(Marcus\)_Aron](http://www.jhi.pl/psj/Markus_(Marcus)_Aron), dostęp 30 X 2016 r.

²⁴ Finkelsztajn Noe (Noach) (1871–1946) – dziennikarz, wydawca, działacz syjonistyczny. W latach 1906–1914 wydawał tygodnik „Jidiszes Wochnbłat”. Więcej zob. [http://www.jhi.pl/psj/Finkelstein_\(Finkelsztajn\)_Noe_\(Noach\)](http://www.jhi.pl/psj/Finkelstein_(Finkelsztajn)_Noe_(Noach)), dostęp 30 X 2016 r.

²⁵ Farbstein (Farbsztejn) Jozua (Szyja) Heszal (1870–1948) – polityk syjonistyczny, jeden z głównych działaczy partii Mizrachi (Organizacja Syjonistów Ortodoksów Mizrachi). W latach 1916–1918 pełnił funkcję przewodniczącego Organizacji Syjonistycznej w Polsce, ławnik Rady Miejskiej Warszawy (1916–1926), poseł na Sejm RP (1919–1927). Więcej zob. [http://www.jhi.pl/psj/Farbstein_\(Farbsztejn\)_Jozua_\(Szyja\)_Heszal](http://www.jhi.pl/psj/Farbstein_(Farbsztejn)_Jozua_(Szyja)_Heszal), dostęp 30 X 2016 r.

B. Fernhof²⁶ (Monasterzyska, dziś Ukraina, w 1939 r. woj. tarnopolskie, pow. buczacki); J.L. Goldberg (Wilno); Alexander Hausmann²⁷ (Lwów); Leon Horodisch (Brześć Litewski); Beniamin Spira (Kraków); Nachum Sokołów²⁸ (Warszawa); Beniamin Safrin²⁹ (Monasterzyska, dziś Ukraina); Edward Schwager³⁰ (Tarnów); Salomon Schiller³¹ (Lwów); Abraham Salz³² (Tarnów); Adolf Stand³³ (Lwów);

---

²⁶ *Polski słownik judaistyczny* podaje, że w Galicji Wschodniej żył i działał niejaki Izaak Fernhof, pisarz i wydawca w języku hebrajskim. Pracował jako nauczyciel w Buczaczu, Złoczowie i Stanisławowie. Nie ma jednak wzmianki o jego działalności syjonistycznej. Być może był to ktoś z jego rodziny lub on sam, czego do tej pory nie odnotowano (http://www.jhi.pl/psj/Fernhof_Izaak, dostęp 30 X 2016 r.).

²⁷ Alexander Hausmann (lata życia nieznane) – jeden z liderów organizacji syjonistycznej we Lwowie przed 1918 r. W czasie konfliktu polsko-ukraińskiego o Lwów został wzięty przez polskie wojsko jako zakładnik i osadzony w Przemyślu. Wraz z nim uwięzieni zostali J. Tennenblatt, Leon Reich oraz Michael Ringel. Według polskiej strony mieli być gwarantem lojalności strony żydowskiej w trakcie walk z Ukraincami (<http://www.yivoencyclopedia.org/search.aspx?query=Alexander+Hausmann>, dostęp 30 X 2016 r.).

²⁸ Nachum Sokołów (Nahum Sokołów) (1859? lub 1861–1936) – pisarz, publicysta, przywódca syjonistyczny. W latach 1896–1902 współpracownik oraz redaktor asymilacyjnego czasopisma „Izraelita”, współpraca została jednak przerwana, gdyż Sokołów skłaniał się ku syjonizmowi. Poświęcił się działalności w ruchu syjonistycznym, w 1907 r. został członkiem biura Światowej Organizacji Syjonistycznej. Więcej zob. http://www.jhi.pl/psj/Sokolow_Nachum, dostęp 31 X 2016 r.; F. Sokołów, *Nahum Sokołów. Życie i legenda*, Kraków 2006; S. Kling, *Nachum Sokołów. Servant of His People*, Whitefish, MT, 2012.

²⁹ *Polski słownik judaistyczny* zawiera notę najprawdopodobniej o synu wymienionego Beniamina Safrina – Horacym (Hirszy) Safrinie, który był poetą, tłumaczem, aktorem i reżyserem; zmarł w Łodzi w 1980 r. ([http://www.jhi.pl/psj/Safrin_Horacy_\(Hirsz\)](http://www.jhi.pl/psj/Safrin_Horacy_(Hirsz)), dostęp 31 X 2016 r.).

³⁰ Edward Schwager (lata życia nieznane) – pochodził z Tarnowa, aktywista syjonistyczny. W 1884 r. jako gimnazjalista korespondował ze starszymi działaczami syjonistycznymi w Wiedniu, wymieniał listy z Abrahamem Salzem. Schwager zorganizował w Tarnowie czytelnię promującą literaturę syjonistyczną, zainicjował także w rodzinnym mieście organizację kółka młodzieży żydowskiej. Abraham Chomet, historyk i działacz tarnowskiego syjonizmu, nazwał Edwarda Schwagera „pionierem myśli syjonistycznej w Tarnowie” (<http://www.muzeum.tarnow.pl/artykul.php?id=29&typ=>, dostęp 31 X 2016 r.).

³¹ Salomon Schiller (1861–1925) – znany działacz syjonistyczny oraz publicysta hebrajskojęzyczny, dyrektor gimnazjum hebrajskiego w Jerozolimie. Po jego śmierci tak pisano o nim w prasie: „Zmarły był jedną z najpiękniejszych postaci w ruchu syjonistycznym Małopolski Wschodniej. Urodzony w Białymstoku, przybywa jako wychowanek bethamidraszu do Lwowa, gdzie poświęca się studiom uniwersyteckim i pracy syjonistycznej. Błp. Salomon Schiller odgrywał w kołach syjonistycznych rolę twórcy ideologii żydowskiego ruchu odrodzeniowego. Współpracownik zmarłych już błp. Adolfa Standa i dr. Korkisa przyczynił się w dużej mierze do rozwoju ruchu syjonistycznego. W organie syjonistów małopolskich »Przyszłość« ogłosił Zmarły szereg artykułów pt. *Byt narodowy Żydów*, które ukazały się następnie w osobnej broszurze i stały się kanonem wiary ówczesnej młodzieży. Błp. Schiller był również pionierem ruchu hebrajskiego w Małopolsce. Kiedy otwarto gimnazjum hebrajskie w Jerozolimie, objął Zmarły dyrekcję tego gimnazjum, przenosząc się na stałe do Jerozolimy” (*Błp. Salomon Schiller*, „Nowy Dziennik”, 6 XI 1925, nr 247, s. 3).

³² Abraham Salz (1864–1941) – działacz syjonistyczny wywodzący się z Tarnowa, propagował w Galicji idee syjonistyczne, publikował we lwowskiej gazecie syjonistycznej „Przyszłość” (Centralne Archiwum Syjonizmu w Jerozolimie, A2/86. Więcej zob. https://de.wikipedia.org/wiki/Abraham_Salz, dostęp 31 X 2016 r.).

³³ Adolf Stand (1870–1919) – dziennikarz, działacz syjonistyczny, poseł do austriackiej Rady Państwa. Więcej zob. <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/adolf-stand>, dostęp 31 X 2016 r.

Fr. Marie Sokołów (Warszawa); M. Uriaschsohn (Grodno); Józef Mohylewer³⁴ (Białystok); Dawid Malz³⁵ (Lwów); Hirsch Mordkowitsch (Równe); A. Neuschul (Wilno); Samuel Poznański³⁶ (Warszawa); A. Perlis (Wilno); Saul Pinchas Rabinowicz³⁷ (Warszawa); Litman Rosenthal (Białystok)³⁸.

Wymienieni delegaci odegrali doniosłą rolę w przenoszeniu idei syjonizmu politycznego na grunt polski. Reprezentowali oni skupiska ludności żydowskiej z największych polskich miast: Warszawy, Krakowa, Wilna i Lwowa. Ich działalność w formującym się nowoczesnym ruchu syjonistycznym na ziemiach polskich kształtowała stosunek przyszłej inteligencji i aktywistów syjonistycznych do spraw żydowskich, m.in. tendencji asymilatorskiej.

W 1899 r. Henryk Nusbaum³⁹ wyraził opinię środowiska zwolenników asymilacji na temat syjonizmu:

Idea syjonizmu, czyli dążności do wzmocnienia lub rozbudzenia wśród Żydów samopoczucia narodowej swej odrębności, a więc zasady, że w każdym państwie, że w każdym narodzie stanowią istotnie naród w narodzie, rozpowszechnia się w ostatnich czasach z zatrzważającą na pozór siłą. [...] Taka atoli reakcja ani nie jest styczną ani racjonalną i jesteśmy przeświadczeni, że obłęd to chwilowy, który zawdzięcza li istnienie swe głównie garści pełnych może zapału agitatorów, ale pozbawionych głębszego rozumienia i idei judaizmu, i obowiązków najświętszych Żydów wobec krajów, które zamieszkują.

---

³⁴ Faktycznie Samuel Mohylewer (1824–1898) – rabin, protagonista ruchu syjonistycznego na ziemiach polskich, działacz organizacji Chibat Syjon. Więcej zob. [http://www.jhi.pl/psj/Mohylewer_\(Mohylewer\)_Samuel_\(Szmul_Szmuel\)](http://www.jhi.pl/psj/Mohylewer_(Mohylewer)_Samuel_(Szmul_Szmuel)), dostęp 31 X 2016 r.

³⁵ Dawid Malz (1862–1936) – literat i publicysta syjonistyczny w Galicji Wschodniej, współtwórca i prezes galicyjskiego stowarzyszenia Syjon z siedzibą we Lwowie (1895), uczestniczył w dwóch pierwszych światowych kongresach syjonistycznych. Więcej zob. http://www.jhi.pl/psj/Malz_Dawid, dostęp 31 X 2016 r.

³⁶ Samuel Abraham Poznański (1864–1921) – kaznodzieja, historyk, biograf, działacz syjonistyczny. Więcej zob. http://www.jhi.pl/psj/Poznanski_Samuel_Abraham, dostęp 31 X 2016 r.

³⁷ Saul Pinchas Rabinowicz (1845–1910) – historyk, pisarz, działacz ruchu Chowej Syjon, propagator języka i pisma hebrajskiego. Więcej zob. http://www.jhi.pl/psj/Rabinowicz_Saul_Pinchas, dostęp 1 XI 2016 r.

³⁸ *Zionisten-Congress in Basel (29., 30. und 31. August 1897). Officielles Protocoll*, Wien 1898, s. 269–275.

³⁹ Syn Hilarego Nussbauma, żył w latach 1849–1937.

U nas w ostatnich latach syjonizm rozpowszechniać się począł bardzo wśród młodszej, niestety, inteligencji w ogóle, a zwłaszcza wśród młodzieży uniwersyteckiej. Smutny ten objaw zdaje nam się być wynikiem następującej okoliczności: [...] W domu, oprócz religijności, polegającej przede wszystkim na wielce gorliwym spełnianiu obrządków zakonu, nie zasłyszała ona o jakichkolwiek szerszych ideałach, a najmniej o poczuciu patriotyzmu. [...] Nie mając z domu wszczepionych ideałów narodowych polskich, młodzi Żydzi, uważani przy tym i przez kolegów chrześcijan za obcych, usiłują stworzyć sobie również jakąś dźwignię moralną, a wyniosłszy z domowego wychowania to tylko, że są Żydami, gorączkowo niemal gromadzą się pod sztandarem syjonizmu, który w mniemaniu ich stwarza i dla nich podniosły ideał narodowy. Słowem, obcy zgoła poczuciu narodowemu polskiemu, spragnieni podniosłego narodowego poczucia, stwarzają sobie sztuczny ideał narodowy żydowski. Motyw psychologiczny szlachetny, ale błędny⁴⁰.

Nusbaum twierdził, że ideały przekazywane młodzieży żydowskiej powinny być wyłącznie polskie, ściśle patriotyczne. Jego zdaniem ze swej kulturowej tradycji Żydzi powinni wyciągać inne wnioski niż te prowadzące do wzrostu poczucia żydowskiej odrębności narodowej. „Nici historyczne” łączące dawnych i współczesnych mu Żydów powinny doprowadzić do wyzbycia się żydowskiej tożsamości narodowej na rzecz obowiązku narodowego, nakazującego zjednoczenie się z mieszkańcami krajów, które Żydzi zamieszkują. Inteligencja żydowska powinna emanować na społeczność starozakonną polskim patriotyzmem. Poglądy Nusbauma były wyraźnie idealistyczne. Piewca asymilacji wychodził z założenia, że wszelkie ograniczenia prawne i obyczajowe ze strony chrześcijan w stosunku do Żydów z upływem czasu zostaną usunięte. Wyraźnie akcentował zjawisko „postępu cywilizacyjnego”, który zlikwiduje antysemityzm, szowinizm i nietolerancję religijną, przesady ludowe i ekskluzywizm kulturowy. Nieuniknione było ostateczne zwycięstwo praw i wartości ogólnoludzkich, które – jak zaznaczał – sam wyznawał. Między innymi z tych oto powodów w dalszej perspektywie dziejowej syjonizm miał być zbędny.

---

⁴⁰ H. Nusbaum, *Głos antysyjonisty do polskiej inteligencji żydowskiej zwrócony*, Kraków 1899, s. 1-2.

Na temat narodowości żydowskiej Nusbaum pisał:

[...] myśl odbudowy Syjonu w imię ideałów religijnych nie wytrzymuje krytyki, a jak się przedstawiają dążenia do tej odbudowy w imię ideałów narodowych? Czy Żydzi obecnie stanowią naród – naród bez terytorium? Bez specjalnej formy bytu politycznego? Bez żywego języka? Zaprawdę, że nie! nie! i nie! Żydzi nie są dziś narodem w realnym pojęciu tego wyrazu i to przekonanie powinno ich przenikać do szpiku ich kości, do najgłębszych strun ich duchowego poczucia. Żydzi dwa tysiące lat temu skończyli żywot swój jako naród realny w najchlubniejszy i najpodnioślejszy sposób, bo jako rzecznicy ducha, prawdy i światła ulegli przemagającej potędze siły brutalnej, błędu i ciemności pogaństwa⁴¹.

Dla większości asymilatorów Żydzi stanowili wówczas konglomerat kulturowo-religijny, a nie naród. W opinii Nusbauma „dziedzina Żydów dzisiejsza, to nie Palestyna, ani Syria, ani brzegi jeziora Asphaltite – dziedzina Żydów dzisiejsza, to kraina potężnej duchowości, a obraża pojęcie judaizmu [ten], który wyznawców jego chciał widzieć dziś pod postacią narodu wskrzeszonego i wtłoczonego w karłowate formy rzeczywistego państwa”⁴².

W kwestii niechęci lub braku uznania ze strony polskich współobywateli Nusbaum zalecał – mimo wszystko – miłowanie, lojalność i szacunek. Wydaje się, że nie do końca zdawał on sobie sprawę ze stanu relacji chrześcijańsko-żydowskich na polskiej ziemi, ale również w krajach ościennych – wśród Niemców, Węgrów, Rosjan. Podobnie jak cały ruch asymilacyjny wykazywał się on teoretycznym, idealistycznym podejściem do problematyki żydowskiej. Sprzeciwiali się temu syjoniści, którzy dostrzegali w asymilacji zagrożenie dla Żydów. Narodowo usposobieni Żydzi spoglądali w przyszłość, natomiast ich zasymilowani bracia ograniczali się do „tu i teraz”, nie przedstawiając realnych koncepcji rozwiązania problemów społeczności żydowskiej.

W przeciwieństwie do przedstawicieli ruchu asymilacyjnego syjoniści działali dynamicznie, dzięki czemu zyskali poparcie rzesz młodzieży i młodej inteligencji

---

⁴¹ *Ibidem*, s. 17–18.

⁴² *Ibidem*, s. 19.

żydowskiej, m.in. w Galicji. W latach dziewięćdziesiątych XIX w. młode pokolenia, które doświadczały biedy, odepchnięcia przez chrześcijańską większość oraz wielu bolączek życia codziennego w modernizującej się rzeczywistości, odchodziły od wzorów postępowania starszego pokolenia (asymilacionistów)⁴³. Organy prasowe, które propagowały asymilację, zaczynały tracić czytelników, a niektóre znikają z rynku wydawniczego (np. „Ojczyzna”). We Lwowie Towarzystwo „Syjon”⁴⁴ wydało broszurę *Jakim być powinien program młodzieży żydowskiej*. Główne hasło programu stowarzyszenia brzmiało: „Żydzi wszystkich krajów, solidaryzujcie się! Precz z wygodną maskaradą asymilacyjną! Precz ze służalczym muzykantem Janklem⁴⁵ i jego wielbicielami!” Taki nurt propagowała np. lwowska, syjonistyczna „Przyszłość”⁴⁶ oraz „Haszachar”, adresowany do młodzieży żydowskiej w Galicji i Królestwie Polskim (w Warszawie jego sprzedaż prowadzono w księgarni J. Mereckiego przy ul. Chmielnej 49)⁴⁷.

Na początku XX w. w Galicji, podobnie jak w Kongresówce, ruch asymilacyjny był w odwrocie, wyraźnie tracąc na rzecz syjonizmu. W miejsce gazet promujących model „Polaka wyznania mojżeszowego” pojawiały się czasopisma propagujące odrębność Żydów od Polaków, żydowską kulturę, język, religię, politykę, a także emigrację do Palestyny, gdzie miała powstać niepodległa ojczyzna – *Erec Israel*.

---

⁴³ Szerzej zob. K. Kijek, *Dzieci modernizmu. Świadomość, kultura i socjalizacja polityczna młodzieży żydowskiej w II Rzeczypospolitej*, Kraków 2020. Autor opisywał te same bądź podobne dylematy młodych ludzi, którzy krytycznie odnosili się do zwyczajów oraz postępowania swoich rodziców w latach 1918–1939. Moim zdaniem analogiczne mechanizmy międzypokoleniowe występowały w ostatnich dwóch dekadach poprzedzających wybuch I wojny światowej.

⁴⁴ Towarzystwo „Syjon” stało się załącznikiem przyszłej syjonistycznej partii politycznej, wydało też wielu działaczy, którzy po I wojnie światowej stanęli na czele Organizacji Syjonistycznej Małopolski Wschodniej oraz Organizacji Syjonistycznej Małopolski Zachodniej i Śląska. Więcej zob. J. Shanes, *Diaspora Nationalism and Jewish Identity in Habsburg Galicia*, Cambridge University Press 2012; R. Rubin, *Voices of a People. The Story of Yiddish Folksong*, University of Illinois Press 2000; F. Solomon, *Blicke auf das galizische Judentum. Haskala, Assimilation und Zionismus bei Nathan Samuely, Karl Emil Franzos und Saul Raphael Landau*, Wien 2012.

⁴⁵ Chodzi o postać Żyda Jankiela z dzieła Adama Mickiewicza *Pan Tadeusz*.

⁴⁶ W. Feldman, *Asymilatorzy, syjoniści i Polacy. Z powodu przełomu w stosunkach żydowskich w Galicji*, Kraków 1893, s. 16. Autorem programu był dr Abraham Korkis, broszura ukazała się dzięki wsparciu jego współpracowników, dr. Gerszona Zippera oraz dr. Dawida Malza. Zob. A. Korkis, *Jakim być powinien program młodzieży żydowskiej?* [w:] *Almanach i leksykon żydostwa polskiego*, t. 2, red. R. Goldberger, Lwów 1938, s. 9–29.

⁴⁷ Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka, „Haszachar”, 1907, sygn. Ж39133.

Wielu przedstawicieli nowego pokolenia odrzucało program asymilacji, uznawszy go za uwłaczający godności Żyda.

Program asymilacji obejmował tylko jeden punkt, tj. zadanie spolszczenia Żydów. Zaczęto czuć i myśleć po polsku, z czym szło w parze zmienianie nieestetycznie brzmiących nazwisk i imion, przyozdabianie pustych głów w konfederatki, wygłaszanie mów patriotycznych itp. Polakom kadzidło się podoba, toż chętnie przyjmują czołobitne łaszenie się, pozbawione wszelkiej etycznej i realnej podstawy. Tę jednak zaletę Polaków podnieść wypada, że za te tyrady hojnie płacą⁴⁸.

Promowanie podobnych praktyk przez ruch asymilacyjny wywoływało w Żydach polskich coraz większy sprzeciw. Bunt wobec takiego postępowania wspierany był przez postęp nauk świeckich, rozwój humanizmu, nacjonalizmu, samoświadomości kulturowej. Warto zauważyć, że w pierwszej połowie XIX w., a także później, asymilację popierali Żydzi, którzy odebrali tradycyjne wykształcenie religijne, przez co obce im były nowoczesne prądy, np. nacjonalizm. Rozwijał się on wśród Żydów znacznie wolniej niż wśród innych narodów europejskich, dlatego żydowska świadomość narodowa ukształtowała się nieco później niż np. polska. Podobne opóźnienie wystąpiło u Litwinów, Białorusinów i Ukraińców.

W drugiej połowie XIX w. istniało kilka elementów, na których mogła wyrosnąć odrębna żydowska świadomość narodowa, a były nimi historia, religia i kultura. W przypadku języka sprawa była problematyczna, ponieważ jidysz nie był uznawany przez syjonistów. Język ten dyskryminowały również władze państwowe (np. w Austro-Węgrzech), traktując go jako nieoficjalny żargon. Tymczasem hebrajski dopiero musiał zostać rozpowszechniony przez szkoły, literaturę oraz prasę. W takiej perspektywie na przełomie XIX i XX w. syjonizm stał się manifestacją odrębności narodowej, oznaką prądu nacjonalistycznego, który wymagał rozwoju i pogłębienia.

Widoczny na początku XX w. proces wypierania nurtu asymilacyjnego przez syjonizm miał mniej dynamiczny charakter w Galicji niż na ziemiach polskich

---

⁴⁸ W. Feldman, *Asymilatorzy...*, s. 22–23.

pod panowaniem cara. Państwowy antysemityzm wzmagający się w Cesarstwie Rosyjskim, podsycanie nienawiści wobec ludności żydowskiej oraz liczne pogromy przyczyniły się do ostatecznej kompromitacji nurtu asymilacyjnego w oczach wielu Żydów. W przekonaniu syjonistów asymilacja nie była w stanie zapobiec takim katastrofom, jak np. pogrom w Kiszyniowie (1903) i seria kolejnych zająć antysemickich na ziemiach pod władzą dynastii Romanowów⁴⁹.

Cytowany już Max Nordau rozpowszechniał swoje opinie na temat asymilacji, a one stawały się elementem ideologii wyznawanej również przez syjonistów polskich. Posłuchajmy jeszcze raz jego głosu:

Wiedzą oni wszakże [asymilacjoniści, którzy twierdzili, że Żydzi muszą żyć w diasporze i odgrywać rolę nauczycieli moralności – M.P.], że to jest niemożliwe w rozproszeniu, ponieważ w tych warunkach przesąd, nienawiść i pogarda zawsze prześladować będą Żydów, tamując ich rozwój lub zmuszając do naśladownictwa obcych grup etnicznych, czyniąc z Żydów, miast mających rację bytu pierwowzorów – mierne lub złe kopie obcych modeli. Ci więc Żydzi kierują według ułożonego planu usiłowania swe ku uniemożliwieniu narodowi żydowskiemu stania się na nowo narodem normalnym, żyjącym na własnej glebie i pełniącym gospodarcze, duchowe, etyczne i polityczne funkcje narodu cywilizowanego⁵⁰.

Zarzuty sformułowane przez ideologów syjonizmu wobec koncepcji asymilacji świadczyły o negatywnym stosunku syjonistów do asymilacjonistów. Podobne lub identyczne argumenty przeciw opcji asymilacyjnej wysuwali syjoniści przez kolejne dekady, aż do wybuchu II wojny światowej. W dwudziestoleciu międzywojennym, kiedy obóz asymilacyjny nie stanowił już żadnego zagrożenia dla ruchu syjonistycznego, ostrze argumentów zwracano ku żydowskim politykom opowiadającym się za autonomią kulturalną Żydów w Polsce i odrzucającym emigrację do Palestyny.

---

⁴⁹ S.M. Dubnow, *History of the Jews in Russia and Poland from the Earliest Times until the Present Day*, Philadelphia 1920, s. 40–67.

⁵⁰ M. Nordau, *Syonizm d-ra Maksa Nordau'a*, spolszczył z upoważnienia aut. M. Jahrlblum, Łódź 1903, s. 8–9.

Nordau celnie scharakteryzował postawę zasymilowanych Żydów wobec syjonizmu (co prawda mówił o Żydach zachodnich, ten schemat funkcjonował jednak również na ziemiach polskich):

Wielu Żydów w duszy zerwało już zupełnie z żydostwem; prawdopodobnie uczynią to niebawem i formalnie, a jeżeli nie oni – to ich dzieci lub wnuki. Chcą oni zupełnie się zlać ze swymi rodakami – chrześcijanami; przeszkadza więc im to bardzo, że inni Żydzi tuż obok nich otwarcie głoszą odrębność swej narodowości. Ogarnia ich strach, że w ich kraju rodzinnym, którego są wolnymi obywatelami, odtąd uważani będą za obcych. Obawiają się oni, że położenie to zaostrzy się bardziej, jeżeli poważna część Żydów jawnie żądać będzie dla siebie praw samodzielnego narodu, szczególnie zaś, gdy gdzieś w świecie rzeczywiście się wytworzy ognisko polityczne i kulturalne Żydów, w którym ześrodkowywać się będą miliony narodowo zjednoczonych Żydów⁵¹.

To właśnie poczucie strachu w środowisku asymilacyjnym powodowało pogłębianie się konfliktu z syjonizmem. Zasymilowani Żydzi przez długie lata budowali swoją pozycję w społeczeństwie polskim, robili kariery, działali w partiach liberalnych⁵², starali się mówić jednym głosem z Polakami. Młody syjonizm stwarzał zaś zagrożenie, podkopywał autorytet asymilacji, wikłał ją także w naturalny konflikt interesów w walce o duszę przeciętnego Żyda. Ponadto ci, którzy się zasymilowali, obawiali się represji ze strony polskiej, która mogła uznać syjonizm za sprzyjanie zaborcy i zdradę polskich interesów narodowych.

O sytuacji we Lwowie pisał nieznany z nazwiska Polak lub – co wydaje się bardziej prawdopodobne – zasymilowany Żyd:

---

⁵¹ *Ibidem*, s. 26–27.

⁵² Zasymilowani Żydzi funkcjonowali w środowiskach, którym ideowe oblicze nadawał warszawski pozytywizm, europejski liberalizm oraz tradycja francuskiego radykalizmu. Formacje liberalne działały szczególnie aktywnie w Królestwie Polskim. W zaborze rosyjskim do 1914 r. funkcjonowały Związek Postępowo Demokratyczny (zał. w 1905 r.) i Polska Partia Postępowa (zał. w 1906 r.). Ze wszystkich polskich grup politycznych liberalowie byli najmniej liczni. Zob. K. Mateuszek, *Polskie formacje liberalne (1905–1989)*, „Historia i Polityka” 2019, nr 27 (34), s. 10–11.

Jak się zaś ta idea szerzy (syjonizm), dowodem sam „Wschód” [gazeta syjonistyczna], który święcąc zaledwie sześć lat istnienia, z bardzo małych początków jest dziś wcale poważnym tygodnikiem. Treść zaś jego to pouczenie od strony pierwszej do ostatniej o zupełnej odrębności społeczeństwa żydowskiego, o potrzebie powrotu do getta w znaczeniu nowożytnym i zaznaczenia tej odrębności we wszystkim, o zerwaniu węzła łączności w jakiegokolwiek nawet formie on istnieje ze społeczeństwem polskim tak dalece, że wzywa nawet do założenia oddzielnego żydowskiego Sokola [młodzieżowej organizacji sportowo-gimnastycznej], popieraniu żydowskiego handlu i przemysłu, założenia żydowskiego uniwersytetu. Owocem zaś i wynikiem tej roboty: w polityce dobijanie się uznania narodowości żydowskiej i odrębnych kurii wyborczych, w szkole zaś próby stworzenia wyznaniowego gimnazjum z językiem wykładowym niemieckim i nauką hebraistyki i starożytności hebrajskich jako przedmiotów odrębnych⁵³.

Autor przytoczonej wypowiedzi był nastawiony antysyjonistycznie. Szkiecował przed czytelnikiem zatrważający obraz. Syjonizm w jego mniemaniu miał siłą wyrwać zasymilowaną młodzież żydowską z łona jej polskiej szkoły, przez co natychmiast powstawał konflikt między Polakami a żydowskimi nacjonalistami. Syjonistom przypisywano także negatywne cechy, zwłaszcza egoizm i szowinizm narodowy, których ofiarą padali przede wszystkim Żydzi związani z polskością. Syjonistyczna młodzież miała np. unikać wspólnych zdjęć maturalnych – zamiast z godłem szkolnym czy białym orłem fotografowała się osobno z gwiazdą Dawida, nie uczestniczyła też w polskich uroczystościach patriotycznych. Uczniowie syjoniści wysuwali specjalne żądania wobec szkół – domagali się np. wprowadzenia dwóch dodatkowych godzin nauki języka hebrajskiego⁵⁴. Natomiast adresowane do żydowskich uczniów syjonistyczne czasopismo „Moriah” pisało, że „asymilacja to kierunek zupełnie przebrzmiały, a jej reprezentanci to wyrzutki i zdrajcy narodu żydowskiego, skazani na hańbę u swoich, a tolerowani przez Polaków”⁵⁵.

---

⁵³ ST. K. [S. Kossowski], *Kwestya syońska w murach szkoły (uwagi na czasie)*, Lwów 1906, s. 8–9.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 9–14.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 18–19.

Z analizy źródeł drukowanych wynika, że bardziej umiarkowane podejście do asymilacji mieli dojrzałsi działacze syjonistyczni. Z kolei materiały redagowane przez studentów dla młodzieży były zdecydowanie bardziej radykalne w swej treści, a wobec asymilacjonistów nieprzejednane, czasami wręcz napastliwe. Wynikało to z typowego dla młodych ludzi radykalizmu poglądów i wielkiego zapału, który rekompensował braki w wiedzy politycznej i doświadczeniu życiowym. Wielu młodych syjonistów wychodziło z założenia, że radykalizm, nieustępliwość i dynamizm w działaniu w krótkim czasie urzeczywistnią wielką ideę niepodległego państwa żydowskiego. Realia szybko jednak ostudziły gorące głowy.

Do masowego rozpowszechnienia syjonizmu w Galicji w znacznej mierze przyczynili się słuchacze szkół wyższych. Pierwszy oficjalny wiec studencki o charakterze narodowożydowskim odbył się 25 lipca 1899 r. we Lwowie, a jego organizatorami były: Czytelnia Akademicka Towarzystwa „Syon” ze Lwowa, Związek Akademików Galicyjskich „Bar Kochba” z Wiednia, Klub Akademicki Towarzystwa „Ezra Izrael” ze Stanisławowa, Klub Akademicki Towarzystwa „Beth Israel” z Kołomyi, Związek Akademicki w Towarzystwie „Bnej Zion” z Jarosławia oraz Akademickie Towarzystwo „Hashachar” z Krakowa. W wydarzeniu uczestniczyło stu studentów. Podczas zgromadzenia głos zabrali: Kruhl, prezes Związku Akademików Galicyjskich „Bar Kochba” w Wiedniu, a także Schissler ze Stanisławowa, Schalit i Schiffer z Krakowa, Löwenherz ze Lwowa, Berner z Jarosławia oraz Zillenbaum ze Stanisławowa. Na wiecu przyjęto uchwałę wzywającą wszystkich żydowskich studentów do zjednoczenia się w jednej organizacji. Zażądano również od władz uniwersytetów w Krakowie i Lwowie, aby uznały narodowość żydowską w taki sposób, żeby miało to swoje odzwierciedlenie w dokumentacji uniwersyteckiej⁵⁶.

Siła studenckich organizacji syjonistycznych w Galicji rosła z każdym rokiem. Swoje możliwości syjoniści pokazali 27 lipca 1905 r. w Krakowie. Z okazji pierwszej rocznicy śmierci Theodora Herzla zorganizowali oni przemarsz, który zgromadził przeszło tysiąc osób popierających idee syjonizmu⁵⁷.

---

⁵⁶ Archiwum Narodowe w Krakowie, Starostwo Grodzkie Krakowskie, 250, k. 13–26.

⁵⁷ K. Rędziński, I. Wrona-Meryk, *Żydowskie stowarzyszenia studenckie we Lwowie (1890–1918)*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2013, t. 22, s. 551–552. Cenne wspo-

Już na kilka lat przed wybuchem I wojny światowej stało się jasne, że syjonizm wygrał z asymilacją walkę o „dusze żydowskie”. Wybory do parlamentu wiedeńskiego z 1907 r. dobitnie uzmysłowiły Żydom, do którego kierunku politycznego będzie należało „żydowskie jutro”. Można się pokusić o stwierdzenie, że właśnie od tego momentu zaczął się zupełny upadek stronnictw asymilacyjnych na ziemiach polskich – nie tylko w Galicji, lecz także w Kongresówce, gdzie syjonizm spychał asymilatorów na margines politycznego życia żydowskiego⁵⁸. Należy w tym miejscu dodać, że mimo szybkiego rozwoju ruchu syjonistycznego, w dalszym ciągu wśród Żydów polskich, szczególnie w zaborze rosyjskim, dominowali tradycjoniści i ortodoksi (biorąc po uwagę wpływy wśród mas ludowych).

W Galicji do wyborów stanęli asymilatorzy (zrobili to pod szyldem „polskiej organizacji żydowskiej”, a po wyborach mieli wejść w skład Koła Polskiego), stronnictwo syjonistyczne, krakowski kandydat niezależny dr Adolf Gross oraz socjaldemokraci (żydowskie skrzydło austriackiego stronnictwa socjaldemokratycznego). Ogółem syjoniści wystawili 19 kandydatów w 21 okręgach, socjaliści 12 kandydatów w 12 okręgach, a „polska organizacja żydowska” 10 kandydatów w 9 okręgach wyborczych. Łącznie z niezależnym Adolfem Grosselem żydowskie stronnictwa zgłosiły kandydatury w 28 okręgach wyborczych (19 miejskich i 9 wiejskich), wystawiając w nich 42 kandydatów na posłów⁵⁹.

Wynik wyborów był dla asymilatorów niepomysłny. Syjonistów poparły masy żydowskie, a w niektórych okręgach oddawali na nich głosy nawet Ukraińcy, którzy nie chcieli głosować na Polaków. Największe poparcie uzyskali syjoniści w miastach i miasteczkach, słabsze było ono jedynie w okręgach wiejskich. Ogółem na wszystkich kandydatów żydowskich oddano 62 609 głosów, z czego na syjonistów przypadło 24 274, na asymilatorów – 18 885, a na kandydatów niezależnych – 17 581.

---

mnienia z tego okresu opublikowano na łamach gazety okolicznościowej („Nasz Tydzień”. Jednodniówka „Pierwszego Tygodnia Akademika Żydowskiego w Małopolsce Wschodniej”, 9 II 1929). Na temat syjonistycznych organizacji sportowych zob. *Z dziejów kultury fizycznej mniejszości narodowych w Polsce w XX wieku*, red. T. Jurek, Gorzów Wielkopolski 2007.

⁵⁸ Na przełomie kwietnia i maja 1903 r. syjonizm jako nurt polityczny został zakazany w Imperium Rosyjskim, najwyższe władze uznały go bowiem za nurt wywrotowy, burzący porządek społeczny (Archiwum Państwowe w Lublinie, Hrubieszowski Zarząd Powiatowy, 32).

⁵⁹ E. Dubanowicz, *Stanowisko ludności żydowskiej w Galicji wobec wyborów do Parlamentu Wiedeńskiego w r. 1907*, Lwów 1907, s. 9–12.

Obserwatorzy zauważyli, że zainteresowanie Żydów wyborami było duże jak nigdy dotąd, a ich mobilizacja polityczna przerosła wszelkie oczekiwania. Jeden z komentatorów pisał:

Dawniejsze przekonanie, jakoby ludność żydowska zawdzięczająca tak wiele narodowi polskiemu, miała – czy to z powodu rosnącego rzekomo przywiązania do nas i rozumienia naszego położenia, czy to z powodu swej zależności ekonomicznej od ludności polskiej – być w swej większości żywołem lojalnym i życzliwym na gruncie polityki krajowej, nie da się dłużej utrzymać. Importowana z zewnątrz, a znajdująca w masach żydowskich coraz podatniejszy grunt idea politycznej odrębności żydowskiej, reprezentowana głównie, ale nie wyłącznie przez stronnictwo syjonistyczne, idea, która popchnęła obojętne dotąd dla praktycznej polityki krajowej masy żydowskie do żywego czynnego udziału w walce wyborczej⁶⁰.

Na ziemiach polskich asymilacja ponosiła druzgocącą klęskę z powodu swej bezradności wobec problemów, z jakimi zmagali się Żydzi w życiu społecznym. Zasymilowani i liberalni działacze żydowscy przewidywali, że modernizacja – równoprawnienie polityczne oraz rozwój oświaty, która miała zdyskredytować anachroniczne przesady, takie jak antyjudajizm i antysemityzm – doprowadzi do zlania się Żydów z ludnością polską. Stronnicy asymilacji byli przekonani, że dzięki temu Żydzi stopniowo staną się Polakami. W programie asymilacyjnym zabrakło jednak recepty na rozwiązanie problemów społecznych, z którymi żydowscy liberałowie nie mogli sobie poradzić. Z wolności politycznej i ekonomicznej korzystały tylko majątne warstwy społeczności żydowskiej, a ubogie masy i proletariatus w dalszym ciągu pozostawały obiektem niechęci ze strony chrześcijańskiej większości, a dodatkowo pogardzała nimi zasymilowana mniejszość – Polacy wyznania mojżeszowego⁶¹. W takiej sytuacji syjonizm dysponował niezwykle atrakcyjną ofertą społeczno-polityczną.

Kwestia relacji między syjonizmem i asymilacją wymaga dalszych badań. Podobnie należy rozpoznać temat rywalizacji różnych nurtów politycznych wśród

---

⁶⁰ *Ibidem*, s. 37–39.

⁶¹ M.H. Horwitz, *W kwestyi żydowskiej*, Kraków 1907, s. 6–7.

Żydów polskich, np. między socjalistami a syjonistami lub socjalistami a zwolennikami asymilacji.

Zakończenie

Relacje między syjonistami i asymilatorami na ziemiach polskich pokazały, że dziewiętnastowieczna idea asymilacji okazała się anachronizmem. Była skuteczna jedynie w przypadku wąskich kręgów społecznych, a dla większości okazała się bezwartościowa. Triumfował więc nowoczesny nurt polityczny, który – zgodnie z duchem czasu – przybrał charakter masowy. W przeciwieństwie do asymilacji syjonizm zdecydowanie przeciwstawił się antysemityzmowi oraz ograniczaniu praw ludności żydowskiej. Theodor Herzl i ludzie zainspirowani jego ideą zyskiwali znaczne poparcie wśród polskich Żydów, którzy – jak pisano – odzyskiwali godność. Poparcie to było szczególnie wyraźne wśród młodzieży zawdzięczającej syjonizmowi perspektywę lepszego jutra.

Syjniści często bardzo ostro wypowiadali się o zwolennikach idei asymilacji i to nie tylko do kultury polskiej, ale także rosyjskiej i niemieckiej. Stopniowo polemika przekształcała się w ataki prasowe, niekiedy dość gwałtowne. Stronnicy syjonizmu okazali się największymi realistami w kwestii społeczno-politycznej sytuacji Żydów w Europie. W przeciwieństwie do zwolenników asymilacji wychodzili naprzeciw żydowskim oczekiwaniom i nadziejom.

Można stwierdzić, że z historycznego punktu widzenia ruch asymilacyjny był skazany na upadek. Realia XX w. okazały się inne niż w poprzednim stuleciu. W Europie pojawiły się antydemokratyczne i antyliberalne ruchy polityczne, przybierające charakter masowy i intensyfikujące swoje działania w przestrzeni publicznej. Rywalizacja często przebiegała w atmosferze otwartego konfliktu i jawnej wrogości między poszczególnymi ugrupowaniami politycznymi.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Starostwo Grodzkie Krakowskie, 250

Archiwum Państwowe w Lublinie

Hrubieszowski Zarząd Powiatowy, 32

Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka

„Haszachar”, 1907, Ж39133

Opracowania

Dubanowicz E., *Stanowisko ludności żydowskiej w Galicyi wobec wyborów do Parlamentu Wiedeńskiego w r. 1907*, Lwów 1907.

Dubnow S.M., *History of the Jews in Russia and Poland from the Earliest Times until the Present Day*, Philadelphia 1920.

Feldman W., *Asymilatorzy, syoniści i Polacy. Z powodu przełomu w stosunkach żydowskich w Galicyi*, Kraków 1893.

Herzl T., *Mowy ze zjazdów bazylejskich. Mowa inauguracyjna na drugim Kongresie Syonistów w Bazylei*, tłum. H.J., Warszawa 1900.

Herzl T., *Państwo Żydowskie. Próba nowoczesnego rozwiązania kwestii żydowskiej*, tłum. J. Surzyn, Kraków 2006.

Holzer J., *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1974.

Horwitz M.H., *W kwestyi żydowskiej*, Kraków 1907.

Korkis A., *Jakim być powinien program młodzieży żydowskiej?* [w:] *Almanach i leksykon żydostwa polskiego*, t. 2, red. R. Goldberger, Lwów 1938.

K.St. [Kossowski S.], *Kwestya syońska w murach szkoły (uwagi na czasie)*, Lwów 1906.

Laqueur W., *A History of Zionism*, New York 2003.

Nordau M., *Mowy ze zjazdów syonistycznych w Bazylei*, Warszawa 1900.

Nordau M., *Syonizm d-ra Maksa Nordau'a*, spolszczył z upoważnienia aut. M. Jahrblum, Łódź 1903.

Nusbaum H., *Głos antysyjonisty do polskiej inteligencji żydowskiej zwrócony*, Kraków 1899.

- Rędziński K., Wrona-Meryk I., *Żydowskie stowarzyszenia studenckie we Lwowie (1890–1918)*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2013, t. 22.
- Rubin R., *Voices of a People. The Story of Yiddish Folksong*, University of Illinois Press 2000.
- Shanes J., *Diaspora Nationalism and Jewish Identity in Habsburg Galicia*, Cambridge University Press 2012.
- Solomon F., *Blicke auf das galizische Judentum. Haskala, Assimilation und Zionismus bei Nathan Samuely, Karl Emil Franzos und Saul Raphael Landau*, Wien 2012.
- Zineman J., *Historia sjonizmu (od czasów najdawniejszych do chwili obecnej)*, Warszawa 1946.
- Zionisten-Congress in Basel (29., 30 und 31. August 1897). Officielles Protocoll*, Wien 1898.

Prasa

- „Nasz Tydzień”. Jednodniówka „Pierwszego Tygodnia Akademika Żydowskiego w Małopolsce Wschodniej”, 9 II 1929.
- „Nowy Dziennik”, 6 XI 1925, nr 247.

Strony internetowe

- https://de.wikipedia.org/wiki/Abraham_Salz
- <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/adolf-stand>
- [http://www.jhi.pl/psj/Farbstein_\(Farbsztein\)_Joszua_\(Szyja\)_Heszal](http://www.jhi.pl/psj/Farbstein_(Farbsztein)_Joszua_(Szyja)_Heszal)
- http://www.jhi.pl/psj/Fernhof_Izaak
- [http://www.jhi.pl/psj/Finkelstein_\(Finkelsztajn\)_Noe_\(Noach\)](http://www.jhi.pl/psj/Finkelstein_(Finkelsztajn)_Noe_(Noach))
- [http://www.jhi.pl/psj/Jasinowski_Izrael_\(Izydor\)](http://www.jhi.pl/psj/Jasinowski_Izrael_(Izydor))
- [http://www.jhi.pl/psj/Korkis_Abraham_\(Adolf\)](http://www.jhi.pl/psj/Korkis_Abraham_(Adolf))
- http://www.jhi.pl/psj/Malz_Dawid
- [http://www.jhi.pl/psj/Markus_\(Marcus\)_Aron](http://www.jhi.pl/psj/Markus_(Marcus)_Aron)
- [http://www.jhi.pl/psj/Mohylewer_\(Mohilewer\)_Samuel_\(Szmul_Szmuel\)](http://www.jhi.pl/psj/Mohylewer_(Mohilewer)_Samuel_(Szmul_Szmuel))
- http://www.jhi.pl/psj/Poznanski_Samuel_Abraham
- http://www.jhi.pl/psj/Rabinowicz_Saul_Pinchas
- [http://www.jhi.pl/psj/Safrin_Horacy_\(Hirsz\)](http://www.jhi.pl/psj/Safrin_Horacy_(Hirsz))
- http://www.jhi.pl/psj/Sokolow_Nachum
- <http://www.muzeum.tarnow.pl/artukul.php?id=29&typ=>
- <http://www.yivoencyclopedia.org/search.aspx?query=Alexander+Hausmann>

STRESZCZENIE

Artykuł porusza słabo rozpoznany problem konfliktu między syjonistami a zwolennikami żydowskiej asymilacji na przełomie XIX i XX w. Stanowi próbę opisu starcia dwóch zupełnie odmiennych poglądów na sytuację Żydów w Europie i dwóch całkiem różnych wizji przyszłości tego narodu. Teoretyczne spory o charakterze politycznym i społecznym nadawały ton życiu żydowskiemu już przed wybuchem I wojny światowej. Autor wskazał tym samym problematykę, która rozwijała się i przybierała nowe formy w latach 1918–1939. Przedstawiony szkic streszcza przemiany zachodzące na żydowskiej scenie politycznej, szczególnie w Europie Środkowej i Wschodniej. Przemiany te charakteryzował wzrost siły i popularności syjonizmu – idei nakreślonej przez Theodora Herzla u schyłku XIX w. – przy jednoczesnym słabnięciu, a następnie marginalizacji dominującej do tej pory koncepcji asymilacji Żydów.

SŁOWA KLUCZOWE

syjonizm • asymilacja • Kongres Syjonistyczny • Theodor Herzl •
Max Nordau • ziemia polskie • polityka żydowska
• Szwajcaria • Rosja • Galicja • myśl narodowa